

YAŞLILIK VE ENGELLİLİK KİMLİĞİ

Aging and the Identity of Disability

Yrd. Doç. Dr. , Esmâ DURUGÖNÜL

ÖZET

Akademik dünya kısa bir süre öncesine kadar engelliliği tıbbi bir mesele ya da sosyal bilimlerin ilgi alanının dışındaki özel bir uzmanlık alanının konusu olarak algılamıştır. Ancak günümüzde engelliliğe ilişkin bu görüş ters-yüz edilmekte ve bunun yerini engelliliğin bir toplumsal modeli almaktadır. Bu görüş engelliliği bedenlerdeki fiziksel bir bozukluk/eksiklik olarak değil, insanların farklılıklarının yorumlanmasının bir yolu olarak tanımlamaktadır. Bu eleştirel bakış açısından engellilik sadece tıp, rehabilitasyon ya da sosyal hizmetler gibi alanların konusu olmayan, disiplinler arası araştırmalara konu olması gereken, bedensel bir zaaf, ya da kişisel bir şanssızlıktan çok bir toplumsal inşa/kurguya dönüşmektedir. Makalede engelli kimliği yaşlılar örneğinde irdelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Yaşlılık, Engellilik, Engelliler, Kimlik İnşası/Kurgulaması

ABSTRACT

The academic world until recently viewed disability as a medical issue or a specialized training area peripheral to consideration in the humanities. However, nowadays such a medicalized understanding of disability is being overturned and replaced with a social model of disability. This view defines "disability, " not as a physical defect inherent in bodies but rather as a way of interpreting human differences. Within such a critical frame, disability becomes a social construction rather than a personal misfortune or a bodily flaw, and a subject appropriate for interdisciplinary inquiry instead of a specialized field within medicine, rehabilitation, or social work. The identity of disability is being investigated in the context of the old aged.

Key words: Old Age, Disability, disabled persons, Construction of Identity

Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Ufkun Ötesi Bilim Dergisi Cilt 3, Sayı 1-2, Mayıs-Kasım 2003, ss. 31-37.

Dünyanın en genç toplumlarından biri olmamız, yaşlılık ve engellilik üzerine düşünmekten alı koymamalı bizi. Yakın gelecekte bu bağlamda yeni problemlerle karşı karşıya kalacağımız ihtimali giderek artırıyor.

Yaşlılarda bakıma muhtaç hale gelme korkusunun, yaşlılığın erken dönemlerinden itibaren başladığını gösteren verilere 1994 yılında Almanya'da yapılan bir araştırmada rastlandı. 50-60 yaş grubundaki insanların %54'nün sağlığını yitirme ve %67'nin bakıma muhtaç hale gelme kaygısı içinde oldukları belirlendi (11) .

Engellilik gibi yaşlılık olgusu da tanımlanması zor olan, ama aralarında sıkı bağlantılar bulunan ayrı iki olgunun genel adı olarak kabul edilebilir. İkisi de biyolojik bir durum ya da problem olarak algılanmalarına rağmen, aslında “sosyolojik problem” kavramına daha uygundur, zira toplum tarafından yasaların sınırı, iş piyasasının sınırı, toplumun sınırı ve bireyin sınırı gibi çeşitli yaşlılık sınırları yaratılmıştır. Her biri yaşlıyı, kendi perspektifinden bakarak tanımlamakta ve bunu yaparken, insana yüklediği ve çoğunlukla önyargılara dayanan özelliklerden yola çıkmaktadır. Bunlar, yaşlı veya genç olduğuna karar verilecek olan bireyi değerlendirenin önem verdiği özelliklere göre değişmektedir.

Yaşlılık, bedendeki 75 trilyon hücrenin zamanla aşınması, insanın “son kullanma tarihine” giderek yaklaşması demek değildir. Bu perspektiften ele alınırsa yaşlılık, çürümek ya da bozulmak anlamlarına da gelebilir. Oysa yaşlanma sürecinde meydana gelen kayıpların yerine her insan yeni kazançlar koyabilmektedir. Bu açıdan ele alınınca yaşlılık, insanın olgunlaştığı ve topluma en faydalı olabileceği çağ olarak da görülebilir.

Yaşlılar açısından olumlu olan bu sözlere rağmen, yaşlılığın ileri aşamaları (genellikle 80 yaş ve üzeri) bakıma muhtaçlık riskinin reel bir tehlikeye dönüştüğü dönem olmaya devam ediyor. Tıbbi alandaki pozitif gelişmeler, yaşlılık döneminin henüz bu yönüyle de algılanmasını sağlayacak kadar olumlu değildir. Bu yüzden yaşlılık ve engellilik, yaşamının sonbaharındaki insanların birçoğu için ortak bir özellik haline gelmektedir.

Sayıları hızla artan bakıma muhtaç yaşlıların varlığından kaynaklanan problemler arasında sosyal giderlerindeki artış, aile problemleri, toplumdaki soyutlanma, bakım görevini üstlenen kadınlarda görülen rahatsızlıklar gösteriliyor.

Türk toplumunun dünyanın en hızlı yaşlanan toplumlari arasında yer aldığı, hem uluslararası hem de ulusal demografik veriler ortaya koymaktadır. Özellikle 80 yaşın üzerindeki yaşlıların hızla çoğaldığı (12) görülüyor. Yakın gelecekte bakıma muhtaç yaşlı sayısında artış beklenmesi gerektiği anlamına gelen bu duruma karşı şimdiden önlemler alınması gerekmektedir. Almanya, Hollanda ya da Fransa gibi Türklerin yaşadığı AB ülkeleri bugünden başlayarak, ülkelerinde yaşlanan Türklerin durumuna daha büyük bir ciddiyetle eğilmeye başlamışlardır. Bu ülkelerde yaşayan Türkler arasında henüz 80 yaşına ulaşanların sayısı çok fazla değildir, ama geçmişte yapılan hataları tekrarlamak istemedikleri için bu ülkeler, yaşlılığın getireceği sosyal problemlere zamanında hazırlanmanın önemli olduğunu bilmektedir. Bu yüzden, henüz bakıma muhtaç hale gelmedikleri halde, Türkleri ileride bekleyen sorunların üzerine bilimsel araştırmalar yapılmakta ve yeni konseptler geliştirmektedirler (7) .

Türkiye’de şu anda kaç yaşının bakıma muhtaç ya da engelli durumunda olduğunu kesin olarak belirlenmesi mümkün değildir. Sayılarının gelecek yıllarda artacağından şüphe duyulmaması gereken bir yaşlı kesimin bugünkü ve ilerideki sorunlarına çözüm aranmaya başlanması gerekmektedir. Bakıma ve yardıma muhtaçlık arttıkça sosyal hizmetlerin türü ve kapsamıyla ilgili ihtiyaçlarda artış (4) meydana geldiğini belirten bilim adamlarının tavsiyeleri doğrultusunda, Türkiye’nin sosyal hizmet sisteminin, gelecek dönemlerin koşullarına göre bugünden başlanarak bir reformdan geçirilmesi gerekmektedir.

Modernleşme süreci içinde kuşak çatışmalarında meydana gelen artışın, kültürel gerekçeler ileri sürülerek, Türk toplumunda yaşanmayacağından hareket edilmesi, sakıncalı ve riskli bir girişim olur. Böyle düşünenlerin haklı çıkmaları umut edilse de, engelli yaşlısının bakımını üstlenmek istemeyecek olan genç kuşakların çoğalma ihtimalinin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Kuşaklar arası sınır taşı anlamına gelen ve genellikle Amerikalı araştırmacıların kullandığı “Generational stake” deyimini, genç ve yaşlı kuşakların farklı bir algılama yapısına sahip olduklarını ifade etmektedir. Örneğin gençlerin yaşlılardan farklı “değer” kavramlarından hareket ettikleri görülmektedir. Kültürel özelliklerden bağımsız olarak değer kavramına ait içeriklerin modernleşme sürecinde sürekli değişime uğradığını dikkate alındığında, bugünkü değerlerin gelecekte aynen korunacağından hareket edilmesindeki sakıncaların boyutu daha iyi ortaya çıkmaktadır (3; 8) .

Bütün demografik bulgular, kadınların erkeklerden daha uzun yaşadıklarını göstermektedir. Bakıma muhtaç hale geldikten sonra eşlerinin bakımını

yapmış olan bu kadınların birçoğu, kendileri bakıma muhtaç hale geldiğinde, onlara bakacak insan bulmaları bazen mümkün olmayabilmekte bazen de bunu kendileri istememektedirler.

Genellikle ekonomik durumu zayıf olan ailelerin yaşlıları, bu açıdan büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Türkiye’de özel sektörün açtığı ve sadece bakıma muhtaç “olmayan” yaşlıların kabul edildiği yaşlı evleri, engelli yaşlılar açısından hiçbir anlam ifade etmemektedir. Ayrıca profesyonel bakıcı kapasitesinin de az olduğu bilinen Türkiye’de, engelli yaşlıları güvence altına alan yeni bir sosyal hizmet ağının kurulması gerekmektedir.

Bakıma muhtaçlığın derecesi, bakıma muhtaçlık durumunda verilecek hizmetlerin çerçevesini belirleyen önemli kriterlerden biridir. Geliştirilecek sosyal politikaların ve sosyal hizmet ağının doğru noktalarda odaklanabilmesi için bakıma muhtaç yaşlıların durumlarının objektif kriterler kullanılarak tespit edilmesi ve bakım hizmetlerinin bunlara göre ayarlanması gerekmektedir. Sayıları diğerlerinden daha az olan ve 24 saat bakım gerektiren durumların yanı sıra, haftada birkaç gün ya da günde birkaç saat bakıma ihtiyacı olan engelli yaşlılar vardır. Bütün bu grupların gereksinim duyduğu bakım hizmetlerini sunabilecek kapasite, bilgi ve tecrübeye sahip bir hizmet ağı ve personelinin kurulması, Türk toplumu açısından da kaçınılmaz görünmektedir.

Değişime uğrayan değer kavramları, kadın erkek ilişkilerinde de kendisini göstermektedir. Batı toplumlarında yaşanan gelişmelerin benzerleri muhtemelen Türkiye’de meydana gelecektir. Örneğin nikahsız beraberliklerin artması halinde, yaşlıların bakımını üstlenecek olanların sayısı azalacaktır (5) . Buna rağmen şimdiye kadar yapılan araştırmalar, ailelerin bakıma muhtaç yaşlısına bakma sorumluluğundan kaçmadığını (1; 2) göstermiştir. Gelecek dönemler açısından umut veren bu tespit, diğer problemlerin baskısına ne ölçüde dayanabileceği ise henüz kesin olarak bilinmemektedir. Ailelerin %90’ını bakıma muhtaç yaşlıların bakım görevini üstlenmekten (10) kaçınmamaktadır. Bunu başka türlü de söylemek mümkün: Her 10 aileden 1’i bakıma muhtaç hale gelen yaşlısına bakmamaktadır. Bu ise küçümsenecek bir rakam değildir.

Çalışmakla yaşlısına bakmak arasında tercih yapmak zorunda kalan ailelerin sayısında artış olduğu takdirde, ekonomik koşulların tercihlerde oynayabileceği etkin rolün, yaşlıların aleyhine kararlar alınmasındaki etkisi de artacaktır. Genç kuşakların işsizlik problemiyle sıkı bir bağlantısı olan bu durumun, Türk toplumuna bu bağlamda nasıl bir etki yapacağını şimdiden tahmin etmek zordur.

Diğer taraftan gözlemlenen başka bir gelişme, yaşlıların, özellikle bakıma muhtaç yaşlıların aileleri tarafından bakılmaktansa, profesyonel bakım hizmetleri verilen bir bakım evinde yaşamaya rağbet ettikleridir. Örneğin Almanya'da 1986 yılında yaşlıların sadece %4'ü huzur evlerinde yaşıyordu (6) . Fakat bakıma muhtaçlık riski arttıkça, yaşlılar huzur evinde kalmayı daha çok tercih ediyorlar. Bunun nedeni çoğu zaman, çocuklarına yük olma endişesinden kaynaklanmaktadır.

Almanya'daki huzur evlerinde yaşayan yaşlılarla ilgili olarak yapılan bir araştırma sonucuna göre yaşlıların %96'sının 80 yaşına kadar kendi evinde yaşamını sürdürmeye devam etmekte (9) , bu yaştan itibaren huzur evini tercih eden yaşlı sayısında belirgin bir sıçrama meydana gelmekte ve daha sonraki yaş gruplarında bu artışın büyük sıçramalar yaparak devam etmekte olduğu saptanmıştır.

Daha sağlıklı ve zinde yaşlıların giderek çoğaldığı bir dönemde, yaşlılığın diğer yüzü olan bakıma muhtaçlık, sıkça görmezden gelinmeye çalışılmaktadır. Sürekli olarak "genç yaşlı" kavramından söz edilmesi, yaşlıların toplumda algılanışlarına da olumlu etkiler yapabilmektedir. Ama yaşlılık dönemi uzadıkça, "yaşlı yaşlılar" kavramıyla tanımlanması gereken yaşlılar çoğalmaktadır. Bu kesimin en önemli problemi ise engellilik riskiyle yaşamını becerebilmektir. Bakıma muhtaçlığın, yaşamın noktalanması anlamına gelmemesi için engelliliğin türlerinden biri olan yaşlılıkta bakıma muhtaçlık olgusunun, daha titiz ve ciddiyet içinde ele alınması gerekmektedir.

Ancak "öteki"leştirilen her grup gibi yaşlılara da önyargılarla yaklaşılmakta olduğu bir gerçektir. Toplumun yaşlıya bakışıyla, yaşlılığın toplum ve birey tarafından algılanışı arasında güçlü bir bağlantı vardır. Geleceğin Türk yaşlısı eğitim düzeyi bakımından daha yüksek bir konumda olacaktır, ama bu durum onu önyargılardan kurtarmaya yetmeyecektir. Yaşlılık toplumdan dışlanmak ve yalnızlık içinde geçen bir yaşam riskini daima beraberinde getirmektedir. Toplumdan soyutlanan yaşlıların daha büyük sağlık problemleriyle karşılaştıkları da bilinmektedir. Ülkemizde sayıları hızla artan yaşlılar arasında psiko-sosyal sorunların da artacağından şüphe duyulmamalıdır.

Yaşlı ve engellilerin soyutlanması kültürel farklılıkları reddetmek ile özdeş olarak nitelendirilebilir. Zira burada söz konusu olan da bir kuşağın diğerine önyargılarla yaklaşması, ona karşı ayırıcı bir tutum sergilemesi ve onu dışlamasıdır. Bunun sonucu ise yaşlılığa bağlı olarak ortaya çıkan sosyal eşitsizliktir. Bu sosyal eşitsizlikten ne derece etkilendiği, yaşlının ait olduğu toplumsal sınıfla ilintilidir.

Toplumumuzda eşitlik talep eden bir çok farklı grup gibi henüz yaşlı ve bakıma muhtaç, diğer bir deyişle engelli insanların bu talepleri de duyulmamaktadır. Oysa Batı ülkelerinde yaşlılar bir araya gelerek örgütlenip (American Association of Retired Persons, Graue Panther vd.) kendi hakları için mücadele vermektedir. Yani bir kimlik olarak tanınma mücadelesi vermektedir.

Demografik gelişmeler ışığında düşünülürse bireylerin yaşlanma şansının yükselmesi aynı zamanda bir gün herkesin “engelli” etiketine sahip olma olasılığının da yükselmesi anlamına gelmektedir. Kimlik bağlamında düşünülürse, yaşlanma bir aşamadan diğerine geçiş olarak nitelendirilebilir. Ancak buna bir de bakıma muhtaçlıktan kaynaklanan engellilik eklendiğinde bireyi zorlu bir kimlik kurgulama süreci beklemektedir. Bu zor sürece bir de teknolojik gelişmelerin, genç kuşağın bilgi hazinesinin genişlemesine ve bu gelişmelere ayak uyduramayan yaşlıların toplumun gözünde değer yitimisine yol açması eklendiğinde yaşlı ve engelli olarak etiketlenen bireyin yaşadıklarını tahmin etmek pek de güç olmasa gerek.

Türk toplumunda 20-30 yıl sonra yaşlı sayısı artacağı gibi, buna bağlı olarak bakıma muhtaç yaşlıların oranı yükselirken, hastalık ve bakıma muhtaçlık, ailenin bireye sağladığı bir güvence olmaktan çıkacaktır. Bu açıdan kuşaklar arası ilişkilerin nasıl bir gelişme göstereceği büyük önem taşımaktadır. Zira yakın gelecekte yaşlıların sayısal artışına rağmen ekonomik güçleri artmayacaktır. Ailenin yaşlılıkta bir güvence olmadığı bir ortamda, yaşlılar hakkındaki düşünceler daha da büyük bir önem kazanacaktır. Doğum oranlarının giderek gerilemesi, genç nüfusun azalmasına ve dolayısıyla bakıma muhtaç duruma gelen ebeveyne bakacak olan yetişkin çocuk sayısında büyük bir gerilemeye yol açacaktır. Buna bir de yaşlılar hakkındaki önyargılar, ayırimcılık, marjinalleştirme ve dışlama eklenecek olursa, bakıma ve yardıma muhtaç olan yaşlılara bakım büyük bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkacaktır (13) .

Bu bağlamda tüm ayırimcılıklarda olduğu gibi yaşlı ve engelli kimliği bağlamında da, sorunların çözümüne götüren yolda toplumun, devletin ve bireylerin önündeki en önemli görev problemin maddi ve sosyal kaynakların paylaşımından çok “tanınma” (recognition) olduğunun anlaşılmasını sağlamaktır.

KAYNAKLAR

1. Backes, G. M. "‘Krise’ der Familie oder der Vergesellschaftung von Hilfe und Pflege?" In: forum demographie und politik, Heft 1, 1992, S. 33-48.
2. Beck-Gernsheim, E. Familie und Alter. Neue Herausforderungen, Chancen, Konflikte. In: Naegele, G. ve Tews, H. P. (Der.) : Lebenslagen im Strukturwandel des Alters. Alternde Gesellschaft. Folgen für die Politik. Westdeutscher Verlag: Opladen, 1993, S. 158-169.
3. Bengston, V. ; Kuypers, J. A.: "Generational Difference and the Developmental Stake". In: Aging and Human Development 2, 1971, S. 249-261.
4. Bölsker-Schlicht, F.: Der historische Wandel der Alterspositionen, in: Howe, J. v. d. (Der.) : Lehrbuch der psychologischen und sozialen Alternswissenschaft. Bd. 1, Grundlagen. Asanger: Heidelberg, 1988, S. 36-72.
5. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend (BMFSFJ) : Die Familie im Spiegel der amtlichen Statistik. Lebensformen, Familienstrukturen, wirtschaftliche Situation der Familien und familiendemographische Entwicklung in Deutschland, 1998.
6. Bundesministerium für Jugend, Familie, Frauen und gesundheit (BMJFFG) , Vierter Familienbericht. Die Lage älterer Menschen in den Familien, Bonn, 1986.
7. Diakonisches Werk der Evangelischen Kirche in Deutschland (Der.) : Alte Migranten: einst angeworben jetzt alt geworden, 1994.
8. Philipp, S. -H. Lebenserfahrung und Lebenssinn. Biographische Aspekte des Alterns. In: Niederfranke, A. , Naegele, G. & Frahm, E. (Hrsg.) : Funkkolleg Altern 1. Westdeutscher Verlag: Wiesbaden/Opladen. 1999, S. 101-136.
9. Otto, U. : Wohnsitz - Lebenslage - Ruhestand. Alternativen des Wohnens im Alter?. In: Schmidthals, O. (Hrsg.) : Die Grauen Kommen. Chancen eines anderen Alters. Palette Verlag: Bamberg.
10. Schmitz-Scherzer, R. Der Alltag im Alter. In: Borscheid, P. , Bausinger, H. , Rosenmayr, L. . u. a. (1998) : Die Gesellschaft braucht die Alten. Leske + Budrich Verlag: Opladen, 1998, S. 68-86.
11. Seniorenreport '94 Bundesarbeitsministerium (Der.) Daten und Fakten zur sozialen Lage älterer Bürger in den neuen Bundesländern, Frankfurt am Main, 1994.
12. T. C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2003.
13. Tufan, İ. Yaşlılık ve Yaşlanma: Modernleşen Türkiye'de Yaşlanmanın Sosyolojisi, Anahtar Yay. , 2003.